

Contribuții la istoria cărții religioase

Prof. drd. Nuțiu Florica-Elisabeta

Biblioteca Universității de Medicină și Farmacie - Târgu-Mureș

Naționalizarea serviciului divin, produsă la sfârșitul secolului al XVII-lea și în primele decenii ale secolului al XVIII-lea, a atras după sine o intensă activitate de traducere și de tipărire a cărților bisericești de slujbă și, implicit, o difuzare neobișnuită a tipăriturilor munteneste, în condițiile în care activitatea tipografiilor din Moldova și Transilvania devenise cu totul sporadică. Ulterior, prin reluarea activității acestora, în jurul anului 1750, tipăriturile munteneste vor fi luate drept model al cărților ieșite de sub teascurile tiparnițelor moldovenești și ardeleneste.

După cum se știe, tipografiile funcționau pe lângă mitropolii, episcopii sau mănăstiri și se aflau în directa subordine a mitropoliților sau a episcopilor.

În Transilvania, abia în 1747 ia ființă tipografia din Blaj, unde, mai spre sfârșitul veacului, s-au tipărit și retipărit numeroase cărți românești. Printre lucrările religioase, de mare importanță pentru limba română și literatura religioasă, tipărite la Blaj, se numără *Arbieraticon* 1777, tipărit de Grigore Maior și *Biblia* din 1795, tradusă de Samuil Micu, lucrare de mare dificultate tehnică, ce marchează la noi începutul epocii moderne a tiparului românesc.

Opera de căpetenie a școlii spirituale din sânul Bisericii Române Unite este *Biblia* românească, tipărită la Blaj, în 1795, în traducerea originală a lui Samuil Micu.

Tipărirea Bibliei proprii pentru un popor întreg a fost întotdeauna un fapt istoric notoriu, făcând din respectivele centre tipografice niște mari repere pe harta creștinismului universal. Realizată pe un fond de competență teologică, istorică și filologică nemaîntâlnite în lumea românească, *Biblia de la Blaj* din 1795 a preluat cu respectuoasă fermitate făclia mai vechii Biblii tipărite la București, în 1688, purtând-o la un nivel superior spre secolele următoare. Primenită în grai la limita perfecțiunii, după aprecierea exegeților, găsind cuvintele cele mai potrivite pentru a face înțeleasă „cartea trimisă de la Dumnezeu”, *Biblia lui Samuil Micu* a

devenit instantaneu Biblia națională a tuturor românilor, indiferent de confesiune. Prin cele trei reeditări din secolul al XIX-lea (Sankt Petersburg 1819, Buzău 1854-1856 și Sibiu 1856-1858), *Biblia de la Blaj* a dominat graiul biblic românesc în epoca formării culturii și literaturii noastre clasice, oferind modelul optim de exprimare în limba română.

Reeditarea *Bibliei de la Blaj*, supranumită și *Biblia lui Samuil Micu* marchează repunerea în circuitul științific, filologic și teologic, în același timp a unui moment de referință al culturii scrise din secolul al XVIII-lea, cu un rol deloc neglijabil în procesul de unificare a limbii române literare.

O premieră absolută în cultura română, recenta ediție a *Bibliei de la Blaj* este impresionantă atât prin monumentalitatea ei, cât și prin complexitatea pe care i-o conferă unele studii incluse în volum, alături de aparatul critic. Tipărirea propriu-zisă s-a realizat la Editura „Vaticana” din Roma. Biblia a fost scoasă într-un tiraj de 2000 de exemplare. Are 2630 de pagini și cântărește 7,5 kg. Tipărirea ei a fost susținută financiar din fondurile Papei Ioan Paul al II-lea. La această lucrare au colaborat specialiști de la Institutul de Istorie „George Bariț” și de la Institutul de Lingvistică și Teorie Literară „Sextil Pușcariu”, având girul Academiei Române. Cartea se deschide cu o dedicație în limba latină pentru Papa Ioan Paul al II-lea, se continuă cu o precuvântare semnată de Înalț Preasfinția Sa, Lucian Mureșan, Mitropolitul Bisericii Unite cu Roma, și un eseu semnat de acad. Camil Mureșanu, intitulat *Cartea Cărților*.

De asemenea, noua ediție are un bogat aparat critic: „un indice” de concordanță a numelor proprii, premieră absolută în cultura română, indice realizat de colega noastră, Sidonia Puiu, un glosar amplu, realizat de Elena Comșulea, Valentina Șerban și Sabina Teiuș. Urmează studiul istoric, semnat de dl. Ioan Chindriș, coordonatorul acestei lucrări, studiul filologic *Un monument de limbă literară*, semnat de Eugen Pavel. La transcrierea textului au colaborat: Elena Ardeleanu, I. Chindriș, N. Edroiu, Elena Mihu, Florica Nuțiu, Dora Pavel, Eugen Pavel, Șerban și Veronica Turcuș.

Dacă ne reamintim că, traducerea lui Samuil Micu se datora îndemnului lui Ignatie Darabant, ajuns episcop de Oradea, încercăm să regăsim, în mod simbolic, ecurile unui mesaj peste timp, pe care un prelat din aceeași dieceză, episcopul Virgil Bercea, îl va duce la îndeplinire în zilele noastre. Alte cărți religioase asupra cărora m-am aplecat cu deosebit interes sunt Arhieraticoanele.

Arhieraticonul, liturghierul arhieresc sau slujebnicul arhieresc cuprinde rânduiala și conținutul slujbelor bisericești la care este obligatorie prezența arhierelui (episcop, mitropolit, patriarh). Cele mai importante slujbe de acest fel sunt hirotesiiile și hirotoniile.¹

În afara acestora, de competența *Arhieraticonului* s-au impus a fi toate slujbele arhieresti, începând cu Liturghia în sine și până la cele mai diverse sfințiri de antimise și vase bisericești, de biserici, sfințirea Sfântului și Marelui Mir etc. Slujbele ierarhilor se desfășoară nu numai în catedralele eparhiale, ci și în mănăstiri și biserici parohiale².

Arhieraticoanele vestite ale vremii vin din Biserica Orientală, unde au fost, de altfel, create. Marea ediție a arhieraticonului bizantin s-a publicat însă în lumea catolică, la Paris, în 1643 (cu reeditare în 1676), chiar la imprimeria regelui Franței.

Arhieraticonul de la Paris are mai degrabă caracterul unei enciclopedii în materie, decât al unei cărți de altar. Rolul realizării unei asemenea cărți, prin selecționarea și sintetizarea bogatului material furnizat de ediția pariziană, și-l va asuma curând centrul tipografic grecesc de la Veneția, de data aceasta, numai în limba greacă. Școala venețiană creează modelul grecesc al Arhieraticonului, prin ediția de la 1679, care va influența unele Arhieraticoane românești ulterioare. El are în față cele trei liturghii consacrate: a lui Ioan Gură de Aur, a lui Vasile cel Mare și a lui Grigore Dialogul (numită și *Liturghia Înaintesfințitelor*) și abia apoi desfășurătorul slujbelor arhieresti, cu tipiconul, troparele și rugăciunile ce țin de ele. Ediția grecească de la Veneția este un câștig în aspectul practic, de carte de altar.

Cel mai vechi și mai impresionant *Arhieraticon* din cultura noastră este *Slujebnicul mitropolitului Ștefan al Ungrovalabiei*, redactat între 1648-1688 și rămas sub formă de manuscris până astăzi.³

Textul este scris în trei limbi: slavonă, greacă și română, respectiv, ecteniile și rugăciunile în primele două limbi, iar regulile tipiconale în limba română.

¹ Ene Braniște, *Liturgica generală*, București, 1993, p. 661-662.

² Vezi Arhieraticon, adică rânduiala slujbelor săvârșite cu arhieriu, București, 1993, p. 7.

³ Se păstrează la Biblioteca Academiei Române din București, sub cota Ms. Rom. 1970.

Cel mai vechi *Arhieraticon* cu text integral românesc pare să fie – după cunoștințele de până acum – cel copiat de *Axinte Uricariul la 1705*, pentru uzul Mitropoliei Moldovei.

În Ardeal, nu se cunoaște vreun *Arhieraticon* românesc, anterior celui alcătuit de Inochentie Micu-Klein.

Peste 29 de ani, la 1777, episcopul Grigore Maior, spirit practic și european, își va tipări *Arhieraticonul*, având la îndemână propria tipografie. Mai târziu, acest singur Arhieraticon tipărit din întreaga noastră cultură veche va fi întrebuințat în toate ținuturile locuite de români.

Manuscrisul *Arhieraticon* din 1748 a făcut parte din biblioteca lui Inochentie Micu Klein, fapt atestat de ex-libris-ul autograf de pe verso-ul primei coperte, scris de mâna episcopului, care la acea dată se afla în exil la Roma. Aici, Inochentie Micu avea încheată o bibliotecă, care a fost moștenită de nepotul acestuia, Ioan Klein. După moartea episcopului, la Roma, manuscrisul a fost adus în țară de nepotul său, Ioan.

Manuscrisul a ajuns în posesia Bibliotecii Centrale Universitare „Lucian Blaga” din Cluj-Napoca, în 1938, prin donația fraților Liviu și Iuliu Marțian.

Manuscrisul nu are un titlu generic, ci pe acela de intrare în materie: *Rânduiala sfintii ispovedanii pe scurt*. Are formatul apropiat de mărimea foliantelor de altar (23 x 17,5 cm) și conține 50 de file scrise recto și verso, plus 20 de file goale și nenumerate, la sfârșit. Paginile conțin în general 24 de rânduri, exceptându-se aici acele pagini (fețe de file) care au frontispicii și unde rândurile variază între 12 și 21, cu respectarea distanței dintre ele. Literele inițiale sunt realizate în roșu, negru și galben. Scrierea lucrării, în alfabet chirilic, este cea familiară a lui Inochentie, semiuncială, caligrafică, de o singură mână până la capăt. O notă de bogăție grafică imprimă doar frontispiciul de la f. 3, care are și o importanță științifică aparte. Este un desen pe tot latul paginii, care ar putea reprezenta un chivot, cu suprafața dinspre privitor acoperită cu motive artistice. La mijlocul suprafeței figurează un disc rotund, străjuit la stânga și la dreapta de două sfeșnice. Mijlocul discului este ocupat de o cruce cu brațe egale, în jurul căreia este scris numele autorului și posesorului: *IOAN INOCHENTIE MICU KLEIN*.

Modelul Arhieraticonului de tip ardelean îl stabilește Inochentie Micu-Klein. El merge pe linia Arhieraticonului de la Paris, lăsând la o parte textul Liturghiei și trecând direct la rânduielele arhieraticonale:

hirotessii, hirotonii și sfințiri, legate de lăcașul bisericii și de obiectele de cult. Inochentie împarte aceste slujbe în 4 grupe. Din prima grupă fac parte: **hirotessiile** citețului, cântărețului și ipodiaconului, **hirotoniile** diaconului și preotului, precum și „punerea” egumenului mănăstirii. A doua grupă, care este o premieră în literatura noastră arhieraticonală, se referă la sfințirile și „rânduielele” legate de obiectele și materiile de cult din biserică. Începe cu sfințirea discului și potirului, apoi sfințirea antimisului, rezervând în final un spațiu substanțial preparării și sfințirii mirului. A treia grupă o formează slujbele care însoțesc zidirea și târnosirea lăcașului bisericesc. Ultima grupă este ocupată de slujbele aferente **hirotessiilor și hirotoniilor** de grade bisericesti înalte: arhidiaconul, economul mănăstirii, protopopul, episcopul.

Un alt *Arhieraticon* – este Arhieraticonul episcopului Grigore Maior, o lucrare unicat, păstrată la Biblioteca Academiei din București. Cartea a fost tipărită la Blaj în 1777 și conține: rânduiala care se face la **hirotesia** citețului, cântărețului, ipodiaconului, arhimandritului, rânduiala care să face la hirotonia diaconului, preotului, episcopului; se continuă cu slujba Sfântului Mir, sfințirea bisericii, discului, potirului și icoanelor noi.

Al treilea *Arhieraticon*, cercetat de mine, este un manuscris, anonim, de la începutul secolului al XIX-lea, care se păstrează la Biblioteca Academiei din București și conține 27 de file, scrise recto și verso. Rândurile pe pagină variază între 16-24.

Textul *Arhieraticonului* se distinge prin utilizarea a trei categorii de inițiale ornate, hașurate, în funcție de dimensiuni: mici, medii, și mari.

Acest *Arhieraticon* conține **hirotessiile** citețului, ipodiaconului, duhovnicului, **hirotonia** diaconului, preotului, slujba sfințirii pâinilor, slujba înmormântării și cununiei.

Al patrulea *Arhieraticon* este un manuscris, realizat la sfârșitul secolului al XIX-lea, a aparținut episcopului Ion Craioveanu și se păstrează la Biblioteca Academiei Române din București.

Acesta este mai amplu, conține 120 de file. Rândurile pe pagină variază între 24-25, cu respectarea distanței între ele. După cum reiese dintr-o însemnare, acest manuscris a fost cumpărat de către episcopul Iosif Bobulescu, Episcop al Râmnicului, la 15 decembrie 1884, de la arhierarul Teodoritu Sina Ion Craioveanu, locotenent al Sfintei Episcopii Râmnicul Noul Severin. În acest manuscris au fost întrebuințate numeroase inițiale ornate, încadrate în chenar, având linia literei uneori, de culoare albă, plasată pe un fond decorat cu motive fitoforme sau zooforme,

iar uneori, hașurat. Scrierea este caligrafică, realizată de o singură mână până la capăt. Acest Arhieraticon este scris, după modelul Arhieraticoanelor tipărite la Veneția. El are în față cele două **Liturghii: a lui Ioan Gură de Aur și a lui Vasile cel Mare**, după care urmează slujba sfințirii litiei, molitva colivei, rugăciuni de dezlegare de blestem; hirotesiile citețului, ipodiaconului, duhovnicului, iconomului; sachelarului, protosinghelului; hirotoniile diaconului, preotului, arhiereului; sfințirea antimiselor și se încheie cu rânduiala înmormântării mirenilor.

Comparând cele 4 Arhieraticoane din punct de vedere **fonetic, morfologic, sintactic, stilistic și lexical** am constatat următoarele:

Studierea fenomenelor legate de vocalism a reliefat numeroase fapte legate de conservarea fonetismelor arhaice:

1. **[a] neaccentuat s-a păstrat** în cuvântul **maslin**, consemnat în toate cele 4 texte studiate.

2. **[e] aton s-a păstrat** în: **ceteaște, cetenie, cetirea, cetețului**, exemple înregistrate doar în Arhieraticoanele din secolul al XVIII-lea.

3. **[e] este nesincopat** în: **deregătoriia, deregătoriile, dreptății**, fonetism întâlnit doar în Arhieraticonul lui Inochentie.

4. **[o] s-a conservat nesincopat** în: **psalomul**, atestat doar în Arhieraticonul lui Inochentie.

5. **[ă] provenit din [a] latin neaccentuat** este păstrat în cuvintele: **blăstămatul, păreate, părechi**, consemnate în Arhieraticoanele din secolul al XVIII-lea.

6. **[î] s-a conservat** în verbele: **a intra, întră, întrând**, exemple înregistrate în toate cele 4 texte studiate.

Dintre particularitățile fonetice populare cu caracter dialectal putem aminti:

[ğ] conservat în: **împregiurul, împregiurului, încungiurat, încungiurând**, fonetism atestat în Arhieraticoanele din secolul al XVIII-lea.

- **palatalizarea labialei [f] > [h]** în exemplele: **herb, herbe, pohtesc, pohtim**, particularitate întâlnită doar în Arhieraticoanele din secolul al XVIII-lea.

În domeniul foneticii constatăm și unele **inovații**:

- **epenteza lui [i]** în cuvintele: **pâine, mâini**, fonetism, consemnat în toate cele 4 texte cercetate.

Inovația populară [să], pentru pronumele reflexiv [se]: este întâlnită, în special în Arhieraticonul lui Inochentie. În Arhieraticoanele lui Grigore Maior și Ion Craioveanu este atestată doar forma nouă [se].

Alternanțe fonetice: pre - pe; au - sau, preste - peste, intrarea - intrarea; sânгур - singur; rădică – ridică; împregiurul – împrejurul; îmblă – umblă; psalomul – psalmul.

În cele 4 *Arhieraticoane* cercetate, majoritatea formelor vechi și populare, specifice limbii secolelor al XVIII-lea și al XIX-lea se păstrează, însă alături de ele apar unele forme noi, care s-au impus în limba literară modernă.

Dintre faptele de limbă, astăzi învechite, pot fi amintite: formele substantivale de declinare a III-a: **lature, soarte, peștere**; plurale vechi la unele substantive: **mâni, lacrămi, tocmeale, greșeale**, precum și plurale mai vechi, cu flexiune ca în slavonă, care sunt întâlnite, în textul lui Grigore Maior: **patriarșii** de la **patriarh**; **ieromonașii**, de la **ieromonah**.

Genul substantivelor veac și slugă este oscilant, iar substantivele **genunchi (genunche), umeri (umere)** sunt neutre, nu masculine, ca astăzi.

De asemenea, întâlnim forme de genitiv-dativ analitic construite cu prepozițiile **a, de, de la**: „pacea **a** toată lumea”, precum și dativul cu **la**: „să dă **la** arhieru”.

Articolul adjectival cea are la genitiv-dativ forma **ceii**, generală în toate scrierile noastre vechi; articolul posesiv-genitiv are forma invariabilă **a**.

Adjectivul prezintă o mare stabilitate, în ceea ce privește flexiunea; adjectivul **mare** apare doar la numărul singular, forma de plural **mari** nu este atestată în cele 4 texte, iar adjectivul **nou** are, în primele 3 texte cercetate, forma **noao**, forma analogică **noi** fiind atestată doar în Arhieraticonul Episcopului Craioveanu.

Superlativul la adjective se formează cu: adverbul **prea**, modalitate la care limba literară actuală a renunțat, precum și cu adverbul **foarte**, întâlnit doar o singură dată în textul lui Inochentie.

Pronumele relativ care prezintă forme articulate: **carea, carele, carii**; pronumele posesiv are formele: **mieu, miei** și este atestată encliza particulei **și** la pronumele personal: **luiși, eiși** și la cel nehotărât: **cevași**.

O trăsătură caracteristică a secolului al XVIII-lea, reflectată și de textele cercetate, este prezența facultativă a particulei **-a** și atunci, când

adjectivul demonstrativ este antepus substantivului: „într-**acesta** veac”; „întru **acesta** chip”.

Numeralul cardinal are, pentru genul feminin, formele: **doao**, **doaosprăzeace**, iar forma actuală **două** este înregistrată o singură dată în Arhieraticonul Episcopului Craioveanu.

De asemenea, sunt frecvente **formele iotacizate ale verbelor**: auz, văz, spui, poci, precum și **forma nediferențiată la imperfect, pers. a III-a sg. și pl.:** (el, ei) era; (el, ei) spunea; întrebuintărea auxiliarului **au la perfectul compus, pers. a III-a sg. și pl.**, este încă **aproape generală:** (el, ei) au fost: „au fost **acesta vreadnic**”.

Apar, de asemenea, **forme de mai mult ca perfect perifrastic:** „au fost venit, au fost pus “**și de viitor**, construite cu **va+conjunctiv prezent:** „va să să facă oltariul”; „va să le puie jos”.

În ce privește **adverbul**, remarcăm folosirea unor adverbe și locuțiuni adverbiale, formate din elemente de origine slavă, prin compunere cu particule latinești: **așijderea; de iznov**.

Alături de formele morfologice vechi și populare, menținute în toate variantele literare din această perioadă, stau, în aproape toate cazurile semnalate mai sus, și formele noi, care, adesea, le depășesc, ca frecvență, pe cele arhaice, asigurând limbii scrise din acea vreme o înfățișare mai apropiată de cea modernă, și anume: tendința de înlocuire a articolului genitival invariabil **a** cu formele variabile: **al, a, ai, ale**; preferința pentru formele verbale cu dentala refăcută la pers. I sg. a indicativului prezent: **aud, spun**.

În ceea ce privește structura sintactică a propoziției și a frazei, remarcăm mai întâi, prezența anumitor construcții cu caracter arhaic, acordul în caz al substantivelor în genitiv și dativ cu atributele și apozitiile; tendința de a introduce apozitia prin adverbul explicativ **adecă**; cumulum de conjuncții: **căci că, căce**, precum și numeroase elemente relaționale folosite cu altă valoare sintactică, decât cea pe care o au în limba actuală.

Evidentă apare tendința de reluare sau anticipare a complementului direct prin forme atone pronominale: „Ziditu-o-au pre dânsa”.

Frazele ample, formate prin subordonare, sunt mai puțin frecvente. Predominarea frazelor construite prin coordonare, în special, frecvența folosire a coordonatelor introduse prin și, iar(ă), a condiționalelor cu de, amestecul vorbirii directe cu cea indirectă sunt caracteristici care se explică prin înrâurirea vorbirii populare.

Varianta stilistică din cărțile bisericești se caracterizează printr-o terminologie specifică, păstrată în linii mari până azi, chiar dacă în secolul trecut, lexicul bisericesc a suferit modificări importante. O figură de stil, des utilizată de cei patru autori ai Arhieraticoanelor, este enumerația, constând atât în înșiruirea unor substantive: „*Încă ne rugăm pentru mila, viața, pacea, sănătatea, mântuirea, cercetarea, lăsarea păcatelor robului lui Dumnezeu (cutare) și pentru ca să i să iarte lui toată greșala cea de voie și fără de voie, cât și în înșiruirea unor verbe, care au rolul de a amplifica acțiunea: Apără, mântuiește, miluiește și ne păzește pre noi Dumnezeule cu darul Tău*”.

Alături de enumerație, repetiția – este realizată, în principal, prin simetrie și paralelism. De exemplu: „*Doamne Dumnezeul nostru, care toate înțelepțește le împarți și care cu împărțirea Trupului Tău ai lucrat mântuirea noastră, care pre înțeleptul împărțitoriu ca stăpânul casei l-ai lăudat, blagoslovește și pre robul Tău acesta (cutare) în econom.*”

O altă figură de stil, consemnată în Arhieraticoane este inversiunea: Exemple: „*cade-i-să să fie de treizeci de ani; îmbrace-să cu mantia; slăvi-Te-voiu pre Tine; uns-ai cu untdelemn capul mieu; spăla-mă-vei și mai vârtos decât neaoa mă voiu alb.*”

De asemenea, în cele patru Arhieraticoane este frecventă și invocația, constând în apelul direct la Divinitate: *Doamne, Dumnezeul nostru*”; „*Doamne, Dumnezeule Atotțitoriu*”; *Dumnezeule, Mântuitorul nostru*”; *Dumnezeule, carele ești mare în puteri*”.

Un loc aparte între tropii utilizați de autorii Arhieraticoanelor, îl ocupă epitelele. Numărul foarte mare de epitete creează posibilitatea diversificării și nuanțării expresiei artistice și, implicit a sensului acesteia prin seriile sinonimice create, de exemplu: *Dumnezeul nostru, nespurcat, neîntinat și nevinovat*”; „*Preasfânta, Curata, Preabinecuvântata, Slăvita Doamna noastră*”; „*Preasfânta, Curata, Preablagoslovita, Slăvita Stăpâna noastră.*”

Materialul lexical, întrebuițat de cei 4 autori, aparține, în marea majoritate, fondului principal de cuvinte al limbii române, din acea perioadă. La acest material, în cea mai mare parte de origine latină, se adaugă o serie, relativ bogată, de cuvinte împrumutate din diverse limbi (în primul rând slavone, apoi grecești), maghiare și turcești.

Dintre toți autorii Arhieraticoanelor, episcopul Inochentie Micu-Klein se remarcă prin bogăția și diversitatea lexicului însă limba folosită de Grigore Maior și Ion Craioveanu, este mai modernă.

Limba lui Inochentie este aceea a unui învățat ardelean, excelent mânăitor al graiului vremii sale. Este demnă de uimire acuratețea pe care autorul a impus-o acestui limbaj rustic, ridicându-l la înălțimea unui stadiu semnificativ în evoluția limbii noastre literare.

Maghiarismele lui Inochentie Micu-Klein se pierd în albia unei frumoase limbi românești cu savoare populară, păstrându-și doar calitatea de martori ai genezei Arhieraticonului. Astfel sunt: **chindeu** pentru **ștergar**, **copârșeu** pentru **sicriu**, **dărab** pentru **bucată**, **deschilinit** pentru **despărțit**, **feredeu** pentru **baie**, **lămpaș** pentru **candelă**, **lepedeu** pentru **giulgiu**, **cearceaf**, **tolceariu** pentru **pâlnie**. Remarcăm ardelenismele: **cocon** pentru **copil**; **scoborî** pentru **coborî**, **cufundos** pentru **adânc**; **oloi** pentru **ulei**; **ștergură** pentru **ștergar**. Întâlnim și numeroase slavonisme, frecvente și astăzi în limbajul religios, ca: **blagoslovi**, **molitvă**, **norod**, **osfeștanie** (sub forma actuală **sfeștanie**) etc. În mod cu totul sporadic apar cuvinte dispărute azi din limbajul bisericesc, ca **dveră**, pentru **ușă**; **liubov** pentru iubire și **iproci** pentru etc.

Cele patru Arhieraticoane cercetate sunt monumente de seamă ale limbii române și totodată ale literaturii religioase românești.

În încheiere, doresc să amintesc caldele cuvinte ale lui Nicoae Iorga, despre importanța tipăriturilor în cultura românească: „*Marele merit al acestor cărți este acela că, trecând hotarele, au adunat sufletește prin viața culturală pe toți românii laolaltă. Prin ele s-a întemeiat ceva neprețuit ce va da formă gândului și simțirii generațiilor care vor urma: limba literară*” (N. Iorga, *Istoria literaturii române*, p. 192).

BIBLIOGRAFIE

- ❖ Bulgăr, Gheorghe. *Studii de stilistică și limba literară*, București: Editura Didactică și Pedagogică, 1971.
- ❖ Cătănescu, C., Maria. *Limba română - origini și dezvoltare*, București: Editura Humanitas, 1996.
- ❖ Chindriș, Ioan. *Biblioteca lui Inochentie Micu-Klein*, în: *Anuarul Institutului de Istorie Cluj*, XXXIV, 1995, p.347-373 .

- ❖ Coteanu, Ion. *Româna literară și problemele ei principale*, București, Editura Științifică, 1961.
- ❖ Coteanu, Ion. *Structura și evoluția limbii române (de la origini până la 1860)*, București: Editura Academiei R.S.R, 1981.
- ❖ Coteanu, Ion. *Gramatică stilistică compoziție*, București: Editura Științifică, 1990.
- ❖ Cristescu, Mariana; Georgescu, Magdalena.. *Dicționarul limbii române literare vechi*, București: Editura științifică și enciclopedică, 1987.
- ❖ Damsa, Teodor. *Biserica greco-catolică din România în perspectiva istorică*, Timișoara: Editura de Vest, 1994.
- ❖ Diaconescu, Ion. *Probleme de sintaxă a limbii române actuale*, București: Editura științifică și enciclopedică, 1989.
- ❖ Dragomirescu, Gh. *Dicționarul figurilor de stil*, București: Editura Științifică, 1995.
- ❖ Dragoș, Elena. *Elemente de sintaxă istorică românească*, București: Editura Didactică și Pedagogică R.A, 1995.
- ❖ Gheție, Ion *Introducere în studiul limbii române literare*, București: Editura Științifică și Enciclopedică, 1982.
- ❖ Gheție, Ion; Chivu, Gheorghe et alii, *Contribuții la istoria limbii române literare secolul al XVIII-lea (1688-1780)*, Cluj Napoca: Editura „ATLAS – CLUSIUM” SRL, 2000.
- ❖ Gheție, Ion; Chivu, Gheorghe et alii, *Istoria limbii române literare. Epoca veche (1532-1780)*, București: Editura Academiei Române, 1997.
- ❖ Ionescu, Cristina; Cerkez, Matei. *Gramatică și stilistică*, București: Editura All Educațional S.A, 1997.
- ❖ Ivănescu, Gheorghe. *Studii de istoria limbii române literare*, Iași: Editura Junimea, 1989.
- ❖ Lungu, Ion. *Școala ardeleană*, București: Editura Minerva, 1978.
- ❖ Macrea, Dimitrie. *Probleme ale structurii și evoluției limbii române*, București: Editura științifică și enciclopedică, 1982.
- ❖ Micu-Klein, Inochentie. *Arbieraticon*, Ediție după originalul manuscris, Chindriș, Ioan, Nuțiu Florica-Elisabeta; București: Editura România Press, 2002.
- ❖ Micu-Klein, Samuil. *Biblia de la Blaj (1795)*, Roma: Editura Vaticană, 2000.

❖ Munteanu, Ștefan; Țâra, D. Vasile. *Istoria limbii române literare*. Ediție revizuită și adăugită, București: Editura Didactică și Pedagogică, 1983.

❖ Nuțiu, Florica Elisabeta. *Probleme de transliterare a textelor din secolul al XVIII-lea, Lucrările sesiunii de comunicări științifice a Univ. P. Maior, „Limba și literatura română“*, vol. X, 27-28 octombrie, Târgu-Mureș, 2000, p. 113-128.

❖ Pall, Francisc *Inochentie Micu-Klein, Exilul la Roma, 1745-1768*, vol. I-III, Cluj-Napoca, Fundația culturală română, 1975.

❖ Pamfil, Viorica et alii. *Istoria limbii române*, București: Editura Didactică și Pedagogică, 1978.

❖ Rosetti, Al.; Cazacu, B.; Onu, Liviu. *Istoria limbii române literare*, vol. I, București: Editura Minerva, 1971.

Contribution to the History of Romanian Religious Books

Abstract

At the end of the 17th century and the beginning of the 18th century on Romanian territories, we are able to observe an intensification of translation and printing activities concerning the religious books. In 1747 a new Romanian printing house is founded – at Blaj – and a lot of important religious books are printed there: *Arbieraticon* (printed by Grigore Maior in 1777), *Biblia* (translated by Samuil Micu in 1795) which is considered as „*the Bible of all Romanians, personal religion being unimportant*”; it will be reprinted for three times during the 19th century – 1819 at Sankt Petersburg, between 1854-1856 at Buzău and finally at Sibiu, between 1856-1858. This book is also known as *Biblia lui Samuil Micu* and represents a significant monument of written Romanian culture during centuries.

Some other important books are the so-called *Arbieraticon*. The oldest one is *Slujebnicul mitropolitului Ștefan al Ungrovlahiei*, written in three different languages (Romanian, Greek and Slavonic) and it remained as a manuscript. The oldest *Arbieraticon*, written only in Romanian, is the one copied by Axinte Uricariul in 1705.

Another *Arbieraticon* is realized in Transylvania by Inochentie Micu-Klein. It has established the main features of Transylvanian *Arbieraticon*, that divides the religious service in four groups.

Another book is printed by Grigore Maior, the bishop, in 1777; an *Arbieraticon* is kept at the Academy's Library, as a manuscript and the most extensive one – 120 pages – belongs to the bishop Ion Craioveanu.

All these books represent real monuments of Romanian culture and language; they had a prominent part in Romanian language formation.